Rousseau-kép a 19. századi neveléstörténeti tankönyvekben

Rousseau-t illetően mind életében, mind megítélésében nagyon sok szélsőség figyelhető meg. Kivívta magának azt a „rangot", hogy egy neveléstörténeti könyvben az ő nevelési rendszerével kapcsolatos véleménynyilvánítás egyben a nevelés egészéről vallott értékek megfogalmazására adjon lehetőséget. (1)

A 19. század második felére a pedagógia egyetemi tudománnyá válása, valamint – a modern közoktatási rendszerek kiépülése révén – a tanítóképzés fejlődése nélkülözhetetlenné tette a pedagógusképzésben szükségesnek vélt tudásanyag meghatározását, s ezzel egyidejűleg annak a képzésben használható formába öntését, vagyis a pedagógiai tan- és kézikönyvek létrejöttét. A nevelés múltjának története fontos, általában alapozó szerepet tölt(ött) be a pedagógiai tudományágak sorában.

Nyugat-Európában már a 18. század végétől kezdve egyre több neveléstörténeti monográfiát adtak ki, Magyarországon azonban csak a dualizmus korában jelentek meg az első tankönyvek. Ezek közül a legteljesebb, és éppen ezért talán a legfontosabb is *Lubrich Ágost* ‚A nevelés történelme' című könyve. Neveléstörténet-írásunk máig egyik legjelentősebb alkotása ez, melyhez hasonlóan nagyszabású munka legközelebb csak *Fináczy Ernő* tollából került ki.

Ezt figyelembe véve a magyar neveléstörténet-írás 1948-ig tartó szakaszát két periódusra osztottam: az első neveléstörténeti kézikönyvek megjelenésétől Fináczy művéig, valamint a Fináczytól a második világháborút követő, részben kényszerből ideologikussá váló neveléstörténet-írás kezdetéig tartó időszakra. Fináczyt azért látszik célszerűnek egyfajta választóvonalként felfogni, mert nem csupán összegzője volt a legjobb magyar neveléstörténeti hagyományoknak, de egyúttal széles nemzetközi kitekintéssel és saját forrásközléseken alapuló kutatásokkal olyan művet hozott létre, amely kikerülhetetlen lett a korszak neveléstörténettel foglalkozó kutatói, oktatói számára.

Ebben a dolgozatban az első szakaszba eső, a dualizmus időszakában megjelent neveléstörténeti tankönyvek Rousseau-képét mutatom be. Ez a tanulmány remélhetőleg egy sorozatba fog illeszkedni: a magyar neveléstörténet-írás historiográfiájának vizsgálata közben tervezzük egyrészt a hazai Rousseau-recepció feltárásának folytatását, másrészt más személyek hasonló elemzését is.

A szerzőkről és a könyvekről

A kutatás során *Dölle Ödön* (*Dölle*, 1871), *Erdődi János* (*Erdődi*, 1900), *Kiss Áron* (*Kiss*, 1872), *Lubrich Ágost* (*Lubrich*, 1876) és *Molnár László* (*Molnár*, 1884) munkáit használtam fel.

A szerzőkről, Lubrich és Kiss Áron kivételével kevés adat lelhető fel, ezért a rendelkezésre álló ismeretek alapján röviden, névsorrendben mutatom be őket.

Dölle Ödön (1845?–1873) a királyi katolikus tanítóképezde igazgatója volt Kassán. Előtte Pesten és Szatmáron tanított. Az 1872–73-as kolerajárvány idején halt meg. Legfontosabb művei: ‚Elméleti és gyakorlati német nyelvtan', Pest, 1869; ‚A magyar szent korona országainak földrajza', Pest, 1869; ‚A nevelészet története', Pest, 1871; ‚A gyakorló iskola. Rendszeres kalauz a népiskola tantárgyainak kezelésére', Budapest, 1873.

Erdődi János (1844–1904) a királyi katolikus tanítóképezde igazgatója volt Kassán. Előtte Sárospatakon tanítóskodott, majd 1870-ben a kassai tanítóképző gya-

korlóiskolájának lett a vezetője. 1871-ben helyettesíti Dölle Ödönt, 1876-tól a képezde igazgatója. Legfontosabb művei: ‚A nyelvoktatás módszertana', Budapest, 1880; ‚Neveléstan' (I. Embertan, II. Neveléstan, III: Neveléstörténet), Kassa, 1881, 2. kiadás Budapest 1900–01; ‚A történettudományi tárgyak módszertana', Budapest, 1882; ‚Természetrajz és természettan módszertana', Budapest, 1882.

Kiss Áron (1845–1908) 1870-től votl a nagykőrösi református tanítóképző igazgatója. Emellett volt a sárospataki tanítóképezde tanára és a Paedagogium tanára, és a polgári iskolai tanítóképző igazgatója is. Legfontosabb művei: ‚A neveléstörténet kézikönyve, különös tekintettel Magyarországra', Pest, 1872; ‚Nevelés és oktatástan' (Öreg Jánossal), Budapest, 1875; ‚Magyar gyermekjáték-gyűjtemény' Budapest, 1891.

Lubrich Ágost (1825–1900) 1870-től a pesti egyetem pedagógiaprofesszora. A szegedi tanítóképző intézetben tanított, majd elbocsátása után középiskolai tanárként dolgozott. Katolikus pedagógiai rendszere szemben állt a herbartiánus pedagógiával. Legfontosabb művei: ‚Neveléstudomány I–IV'. Pozsony, 1868; ‚A nevelés történelme I–III', Budapest, 1874. 1876.; ‚Társadalomtudomány' Budapest, 1883.

Molnár László (1833–1902) a királyi katolikus tanítóképezde igazgatója Budapesten. Előtte Tolna megyében és Pesten néptanítóskodott. 1864-től a képezde tanára, 1871-től pedig igazgatója is. Legfontosabb művei: ‚A nevelés történelme', Budapest 1876; ‚A nevelés tankönyve' (I. Embertan, II. Neveléstan), Budapest, 1878–79; ‚A tanítás tankönyve' (I. Általános tanítástan, II. Részletes tanítástan. Anyanyelvtanítás, III. Számtanítás, IV. Reáliák és szépügyességek tanítása), Budapest, 1881–1886.

Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a fiatalon elhunyt Dölle Ödön kivételével mindnyájan írtak olyan könyveket, amelyek a pedagógiai tudományoknak az oktatásban használt teljes körét lefedték. A neveléstan/neveléstudomány és a neveléstörténet című könyvek, mint azt sokszor az alcímeik is mutatják, elsősorban a hallgatók igényeit voltak hivatva kielégíteni. Ez felveti, hogy a feldolgozott könyvek mennyire terjedtek el. Erről pontos ismeretekkel egyelőre nem rendelkezünk, ugyanakkor két tendencia látszik kirajzolódni. Egyrészt a fenti munkák közül Kiss Áronéit például bizonyosan szélesebb körben is használták, de a többiek felhasználására is vannak utalások. Ugyanakkor nem szabad elhanyagolni a képző intézetek saját tanárainak tevékenységét sem. *Bárány Ignácz* például saját neveléstörténetet tanított, amit később a csurgói képzőben kéziratos formában tankönyvként is használtak.

Rousseau János Jakab élete és jelleme *(2)*

A szerzők Rousseau munkásságát a realizmus témakörében tárgyalják. Molnár László például a ‚Rousseau János Jakab, a realismus szélsőségei Francziaországban' címet adta ennek a résznek. A realizmus mint szélsőség jelenik meg, amely válasz egy másik szélsőséges irányzatra, a pietizmusra. Ennek vallásos ihletettségével szemben az maga a deizmus, melynek országonként eltérő megjelenési formái vannak. Angliában a kereszténység eltörlésére szervezkedő szabadkőművesek, Franciaországban többek között *Voltaire, Diderot,* vagy *Holbach* – „kinél a realismus materialismussá fajult" (*Molnár*, 1884, 69.) – tartoztak ebbe a körbe. Németországban *Basedow, Trapp* és *Campe* képviselte ezeket az eszméket, tehát Rousseau-ra az sem vet jó fényt, hogy Erdődi a Philantropinismus [sic!] körébe sorolva, a philantropisták sorában tárgyalja őt.

Kiss Áron úgy zárja teljessé a deizmus körét, hogy megemlíti: *Daniel Defoe* a ‚Robinson Crusoe'-t – amelyről tudjuk, hogy az Emil számára Rousseau által engedélyezett egyetlen olvasmány volt – deista szellemben írta meg. A szerzőknek a realismust elítélő véleménye előre sejteti, hogy Rousseau életét és munkásságát sem ítélik meg pozitívan.

Rousseau életének eseményei

A világrajövetel időpontjával kapcsolatban az öt szerző közül egyedül Erdődi képvisel külön álláspontot, szerinte 1712. július 28-án jött világra Rousseau, a többiek a helyes, egy hónappal korábbi időpontot adják meg. Valószínűleg egyszerű elírásról, sajtóhibáról, esetleg figyelmetlen adatátvételről van szó.

A születés körülményeiről szólva mindnyájan fontos szerepet tulajdonítanak Rousseau életében anyja szüléskori halálának. „… ez reá nézve annyival nagyobb szerencsétlenség volt, mert atyjának sem akarata, sem tehetsége nem volt ahhoz, hogy fiának jó nevelést adhasson." (*Kiss*, 1872, 101.), „sőt ellenkezőleg korai regényolvasás által fia képzelmét túlzottan fokozta és ferde irányba terelte". (*Erdődi*, 1900, 53.) Lubrich más képet fest az apáról: „Atyja, tisztességes órás, szenvedélyes gyöngédséggel nevelé őt, olvasni, írni tanítá". (*Lubrich*, 1876, 10.)

Az életrajzból általában a negatív vonásokat emelik ki a szerzők: „Rousseau fiatalsága nagyon hányatott volt tele sötét foltokkal (…) hányták ide-oda az élet hullámai." (*Kiss*, 1872. 101.) „Volt ő ügyvédgyakornok, rézmetsző-tanuló, adószedő, tolvaj, papnövendék, zenész és hangjegymásoló". *(3)* (*Molnár*, 1884, 68.) Megemlítik, hogy protestánsnak született, majd Franciaországból elmenekülvén katolikus vallásra tért, majd újra visszatért a protestáns vallásra. *Warens* asszonyhoz fűződő kapcsolatáról írva, Lubrich kivételével, annyit mondanak, hogy az fiául fogadta. Lubrich megemlíti, hogy ő tartotta el, s később a szeretője is lett.

Szintén elítélően nyilatkoznak Rousseau házasságáról, bár felesége megítélését illetően nincs egyetértés közöttük. Molnár László egyszerűen nőcselédnek nevezi, Erdődi szerint mosónő volt, Lubrich pedig így ír: „1745-ben a majdnem együgyű Lewasseur Teréz pinczérnővel, egy orleansi pénzügyi tisztviselő leányával, szerelmi viszonyt kötött, megmondván neki, hogy soha nem hagyja el, de el sem veszi. (…) E viszonyból öt gyermek született, és Rousseau mind a lelenczházba adatta őket, még pedig az elsőnek kivételével minden jegy nélkül". (*Lubrich*, 1876. 11.) Ez utóbbi kitételt Molnár és Erdődi szinte szó szerint megismételte.

Kiss Áron hozzáteszi, hogy: „Rousseau jótevői iránt maga is mindig és mindenütt hálátlan." (*Kiss*, 1872, 105.) Lubrich szerint Rousseau „gyakran mint bolond és gonosz viseli magát" (*Lubrich*, 1876) Molnár pedig így zárja értékelését: „Hiányoztak nála a leghatalmasabb nevelési eszközök: a nevelői ügyesség és saját példás erkölcs élete." (*Molnár*, 1884, 71.)

Megtámadja azon tudományokat, melyeket ő is művelt vala, szétdúlta azon evangéliom tanait, melynek fönségességét magasztala, lelkesülve ecsetelte azon erényeket, melyeket olvasói lelkéből kitépe. Ő az emberiség tanítójául lépett föl, hogy megcsalja, nyilvános szószólójául, hogy félrevezesse, a század jósául, hogy azt végképp megrontsa.

Rousseau élete „fekete foltjainak" kiemelésével ezek a szerzők egyben hitet is tesznek meggyőződésükről, hogy aki nem él példás életet, az nem alkothat jó nevelési rendszert. Rousseau nem túl szeplőtlen, viharos élete így önmagában is igazolja a pedagógiai gondolatait bíráló véleményeket.

Ezt a negatív gondolatmenetet jól ábrázolja a Lubrich által egyetértően citált alábbi vélemény: „Aki Rousseau kicsapongó életét ismeri, s azt, hogy ágyasával nemzett öt gyermekét lelenczházba adta, az, mondja Palmer, csudálatosnak fogja tartani, hogy ily egyén legyen a nevelés vezére. Ő, folytatja tovább, embergyűlölő volt, s csak a fennálló társadalom elleni embergyűlölete vitte őt Emiljének megírására." (*Lubrich*, 1876, 33.) *(4)*

Emil, vagy a nevelésről

Az ‚Emil…' tartalmát Lubrich írja le a leghosszabban, idézeteken keresztül ismertetve egy-egy részt. A fejezetek végén rövid megjegyzéseket tesz hozzá az idézetekhez, egyetértően citálva *Raumer (5)* Rousseau-t bíráló megjegyzéseit. A tárgyilagos tartalmi ismertetés után elsősorban az értékelő, értelmező megjegyzések között találhatunk Rousseau-t bíráló kijelentéseket.

Bár összességében meglehetősen negatív képet festenek róla, mindnyájan elismerik, hogy Rousseau-nak vannak követésre méltó elvei is. Erdődi például így fogalmaz: „Érdemül be kell tudnunk: 1. hogy a nevelés természetszerűségét, általános emberképzést, a növendék egyéniségének tekintetbe vételét hangsúlyozta; 2. hogy a testi ápolást helyes alapokra kívánja helyezni; 3. hogy a tanítás szemléltetőségét, alaposságát, érdekességét és minden erőszakoskodás kerülését kiemelte; hogy a nevelésnek a gyermek születésétől annak nagykorúságáig való tartását hangsúlyozta." (*Erdődi*, 1900, 56.)

Kiss Áron szintén hasonló gondolatokat emel ki: „… s valóban a dajkák fecsegései, a puszta szavakból álló tudomány s a felületes mindentudás ellen senki sem harczolt oly hatással, s egyszersmind a skholasztikus tankészlettel a természettől ellesett nevelési eszközöket senki sem állította oly éles ellentétbe, mint ő Emilje által. – A nevelésnek a születéssel való kezdése, a gyermek környezetének a szemléleti önoktatásra való szervezése, – tapasztalás általi önképzés, a szeretet a gyermekek, s azoknak a játékban nyilatkozó szeretetreméltó hajlamaik iránt, a férfinak a férfiban, a gyermeknek a gyermekben, mindennek a maga helyén való vizsgálata: ezek azon nagy igazságok, melyeket Rousseau Emiljében lelkesedve predikál, s melyekért Göthe a nevelés természet-evangyéliomának nevezi." (*Kiss*, 1872, 106.)

Molnár pedig szinte szó szerint megismétli Kiss egyes megállapításait: „Nagy hatással harczolt ő a felületes mindentudás ellen; a természettől elkésett nevelési eszközöket senki sem állított oly ellentétbe a scholasticus tananyaggal és módszerrel, mint Rosseau az ő Emilje által." (*Molnár*, 1884, 71.)

Látható, hogy ezek Rousseau olyan gondolatai, amelyek a 19. század végére jórészt általánossá és széles körben elfogadottá váltak. Az igazi különbség nem a felszínes jelenségekben, hanem a mélyebben húzódó világszemlélet eltéréseiben nyilvánult meg. Éppen ezért nem meglepő, hogy Rousseau-nak a nőnevelésre és a testi nevelésre vonatkozó elvei, melyek meglehetősen konzervatívak voltak, kedvező fogadtatásra találtak e szerzők körében.

Kiss Áron a következőket sorolja fel Rousseau legfőbb hibáiként: „Ő nem ismeri a gyermek valamire termettségét, mert különben tudná, hogy természettől fogva nem minden ember egyenlő. Az a természetes állapot is, melybe Emilt helyezi, nagyon mesterkélt. Emil fejlődése sem természetes, mert a vezetgető nevelő mindég ott áll a színfalak mögött. *(6)* Továbbá Emil szellemi nevelését is majdnem erőszakkal hátráltatja." (*Kiss*, 1872, 165.)

Erdődi a hibákat is pontokba szedve, így fogalmaz: „Tévedései röviden a következők: 1. a társadalmi állapotokat és műveltséget megromlottnak és így a nevelendőre veszélyesnek tartja; 2. a nevelő negatív magatartását elegendőnek véli s tekintélyt nem ismer; mindent a növendékkel akar felfedeztetni s megértetni s azért késlelteti az értelmi képzést; 4. a tudás anyagát csak hasznossági szempontokból határozza meg; 5. a kedélyi nevelést kevésre becsüli és a vallásos nevelést is nemcsak késlelteti, de helytelen irányba is tereli." (*Erdődi*, 1900, 56.)

Lubrich egyetértően idézi könyvében *Christian Beaumont* párizsi hercegérsek szavait, aki pásztorlevélben ítélte el az Émile-t és szerzőjét:. „… arra vállalkozik, hogy világosságot és sötétséget, Krisztust és Bélialt *(7)* egyesítse. Ez a czélja az Émile műnek. A tévely méhéből egy férfiú kelt elé, ki a bölcseletnek csak nyelvét beszéli, de őmaga nem bölcselő, sok ismerettel dicsekedő szellem, de amelyek őt nem világosították fel, hanem melyeknek segé-

lyével ő másokat elhomályosított, képtelenségekkel telt jellem, véleményeiben úgy, mint életében, mely erkölcsi egyszerűséget gondolatgőggel, antik elvekért való buzgólkodást újítási dühvel, homályos visszavonulást azon törekvéssel köt össze, hogy az egész világ ismerje. Megtámadja azon tudományokat, melyeket ő is művelt vala, szétdúlta azon evangéliom tanait, melynek fönségességét magasztala, lelkesülve ecsetelte azon erényeket, melyeket olvasói lelkéből kitépe. Ő az emberiség tanítójául lépett föl, hogy megcsalja, nyilvános szószólójául, hogy félrevezesse, a század jósául, hogy azt végképp megrontsa. Az emberek egyenlőtlenségéről szóló művében az embert állathoz alacsonítja; Helois-ban a fajtalansághoz mérget ad, mialatt azt kárhoztatni látszik; Emilben hatalmába keríti az ember első életszakát, hogy a vallástalanság országát fölépítse." (*Lubrich,* 1876, 13.)

Vissza a természethez

Rousseau egyik legfontosabb jelszava, s legmegtermékenyítőbb gondolata volt a természethez visszatérő nevelés eszméje. Ezzel kapcsolatban érdekes véleménykülönbségek vannak az egyes szerzők között.

„Minden úgy jó, a mint az a Teremtő kezéből kikerül, de minden elfajul az ember keze alatt" *(8)* idézi Rousseau-t Erdődi, majd így folytatja: „Rousseau az emberi társadalmat oly annyira megromlottnak tartotta, hogy csak a természetes ős-állapothoz való visszatérésben látta az egyedüli mentő eszközt." (*Erdődi*, 1900, 54.) Molnár László hozzáteszi: „Minthogy a kor műveltsége (Francziaország a 18. században) megromlott, térjünk vissza a természethez. Neveljük a gyermeket természetszerűen, eredeti tehetségei, szükségletei és hajlamai, ne pedig az uralkodó divat szerint." (*Molnár*, 1884, 70.) Habár a két szerző nem bocsátkozott az idézetteknél mélyebb elemzésbe, a két rövid részlet nagyjából jól mutatja, hogy a visszatérés a természethez végső soron a civilizáció romlottságától, káros hatásaitól való megszabadulást jelenti.

Dölle Ödön azonban másképpen értékelte ezt az elvet. Így ír: „Rousseaunak éppen alapelve egyoldalú, mit csak azzal lehetne némileg indokolni, ha meggondoljuk, hogy a szerző szemei előtt lebegett a romlott világ elfajult állapota. Hogy ezen alaposan segítsen, túlzásig ment. Ezen alapelv: az embernek a természethez kell visszatérni (…) De Rousseau ezen tételt fölületesen és hevesen felkapván azt egészen külsőleg, érzékileg itélte meg, és a természetet a valódi művelődéssel [sic] hozta ellenkezésbe. … Munkájában továbbá vallja, az «ember a természet szüleménye»; és a műveletlen ember ősállapotát mint ártatlanságteljes, békeszerető, nemes érzülettel biró törzsembert megénekelvén, ismét vissza akará vezetni az emberiséget eredeti állapotához. Azon mesés őskor azonban üres álom, a történet iránti vétség, mert a hány ősnépet Ausztráliában és Amerikában ismerni tanultunk, azok mind durva, erőszakos emberek, sőt emberevőknek is látszanak lenni, kiknél a véres ököljog dívik, kik erős testtel ugyan, de annál gyöngébb szellemmel bírnak, kik folytonos viszályban élve, a szabadságot csak az erősebbek önkényében, a gyöngébbek rabszolgaságában tűrik. Ezen iszonyatos erények nagyon távol állanak azon boldog őskortól, melyet a rajongó Rousseau olyan kecsegtetően rajzolni tud." (*Dölle*, 1871, 113–114.) Az utolsó sorral Dölle tulajdonképpen saját bírálatát is belefoglalta mondanivalójába, mert szavai Rousseau természethez való viszonyának teljes félreértésén alapulnak.

Ez az értékelés azonban nem szokatlan, elég csak Voltaire-nek a Lubrich által is idézett véleményére utalnunk: „Senki sem használt még annyi szellemet, hogy bennünket bestiákká tegyen. Ha könyvét olvasom, kedvem kerekedik négykézláb járni." (*Lubrich*, 1876, 33.)

Erdődi János a kérdést más oldalról közelítvén meg, Rousseau hibájául rója fel, hogy „a társadalmi állapotokat és műveltséget megromlottnak és így a nevelendőre veszélyesnek tartja." (*Erdődi*, 1900, 56.) Ez a mondat véleményem szerint nagyon fontos, mivel kimondatlanul magában fog-

lalja a századvég vitáit a civilizáció hasznáról és káráról. Ha ugyanis Rousseau civilizáció-bírálata nem jogos és a kultúra nem rontja meg a gyermeket, akkor elméletének egy fontos alappillére dől ki, s nincs is szükség arra a nevelési rendszerre, amelyet ő kidolgozott.

Rousseau hatásáról már az erényei között is esett szó, amikor a skolasztikus tananyag és tanítási módszerek elleni hatásos fellépését említették. Ugyanakkor természetesen nem felejtették el hozzátenni, hogy hatása elsősorban mégis negatív volt. Molnár ezt írja: „A félművelt tömeg rajongva fogadta munkáját és a szerint kezdé Francziaországban nevelni gyermekeit; de a mélyebb belátásúak nagyon megválogatják, mit lehet utánzásra méltatni a szenvedélyes idealista neveléstanából." (*Molnár*, 1884, 71.) *(9)*

Dölle Ödön pedig, nem túl hízelgő stílusban írt jellemzésében – melyben például így fogalmaz: „Rousseau «Emil»-je egy érzelmekkel eltelt szívnek ömledezéseinél nem egyéb …" (*Dölle*, 1871, 113.) – egyetlen pozitív vonást talál a munkásságában: „Rousseauban Pestalozzi előharcosát látjuk, s ez voltaképpen valódi és egyedüli pedagógiai becse. (*Dölle*, 1871, 120.)

Rousseau hatásáról már az erényei között is esett szó, amikor a skolasztikus tananyag és tanítási módszerek elleni hatásos fellépését említették. Ugyanakkor természetesen nem felejtették el hozzátenni, hogy hatása elsősorban mégis negatív volt. Molnár ezt írja: „A félművelt tömeg rajongva fogadta munkáját és a szerint kezdé Francziaországban nevelni gyermekeit; de a mélyebb belátásúak nagyon megválogatják, mit lehet utánzásra méltatni a szenvedélyes idealista neveléstanából."

A bírálatok okai

A Rousseau-t ért bírálatok személyes indokain túlmutató, közös jellemzők közül egyet emelek ki. Már a felületes olvasás során is kiderül, hogy ezek a könyvek nem önálló alkotások. Sok a hasonló vagy teljesen azonos szöveg, ami arra utal, hogy ezek a munkák közös gyökerekre vezethetők vissza. Mivel az egyezések nem mutattak egy irányba, valószínűleg nem egy, hanem több közös eredetit kell keresnünk. A szerzők elsősorban német monográfiákat használtak, s ahogy azt Kiss Áron megfogalmazta, ha könyvének „külföldi nevelésügyre vonatkozó részét németre lefordítanák, Schmidt s az ő művének átdolgozói, Lange, Böhm *(10)* s mások bizonyára a magukéra ösmernének benne." (*Kiss*, 1872, I.)

A magyar neveléstörténet-írás történetének érdekes és fontos jellegzetességére hívja fel itt a figyelmet Kiss Áron. Mint az egész magyar neveléstudomány, úgy a neveléstörténet-írás is elsősorban német hatások alatt fejlődött. Amikor a szerzők neveléstörténetet írtak, elsősorban az oktatásban felmerülő igények kielégítésére, akkor nem kellett nekik önálló forráskutatásokat végezniük, hanem a már akár több évtizede is létező német nyelvű monográfiák alapján írhatták meg munkáik nemzetközi fejezeteit.

A szerzők bemutatásánál a pedagógiatörténeti szempontból legjellemzőbb foglalkozásukra utaltam. Ebből kitűnik, hogy ötük közül négyen egyházi tanítóképezdék igazgatói voltak, s Lubrich munkássága is erőteljesen a katolicizmus hatása alatt állt. Ez is egy adalék lehet ahhoz, hogy a deista Rousseau elképzeléseit miért vetették el, s miért tudtak azonosulni a német neveléstörténet-írás Rousseau-kritikus vonulatával.

A kutatás egyik fontos további feladata lesz, amennyiben ez a fennmaradt források tükrében lehetséges, kimutatni, mely szerzők és mely neveléstörténet-könyvek fejtettek ki konkrét hatást a magyar neveléstörténet-írás fejlődésére, s azon belül is a tankönyvekben megtalálható negatív Rousseau-kép megjelenésére.

Jegyzet

(1) A jelen vizsgálat az *A magyar neveléstörténet-írás historiográfiája a neveléstörténeti monográfiák és tankönyvek tükrében (1848–1948)* című, T042678 számú OTKA-kutatás részét képezi.
(2) Érdekesség, hogy Lubrich nem a magyarosított formát használta, hanem az eredetit, holott a kor szokásának megfelelően a legtöbb nevet ő is magyaros alakban írta.
(3) Kiss Áron is majdnem szó szerint így fogalmaz. lásd Kiss, 1872. 101.
(4) Ez a nézet máig továbbél, s részét képezi egyfajta „naiv neveléstörténetnek".
(5) Karl von Raumer (1783–1865): német földrajztudós és pedagógus. Négykötetes *Geschichte der Paedagogik* című monográfiája az egyik legismertebb neveléstörténeti kézikönyv volt a 19. században.
(6) Ez a kritika – anélkül, hogy erőltetett párhuzamot szeretnék vonni –, nagyon hasonlatos ahhoz, amit később a „fekete pedagógia" képviselői fogalmaztak meg Rousseau ellen.
(7) Héber eredetű szó, lázadót, gonoszt, gonosz szellemet jelent. A Vulgatába néhány helyen már mint személynév kerül át és terjed el, innen ered, hogy a sátán szinonimájaként, a sötétség hercegének neveként vagy éppen a pokol egyik démonának megnevezéseként használják.
(8) Ez az idézet, habár eltérő fordításokban, minden könyvben szerepel.
(9) Ez a gondolat párhuzamot mutat az elemzések során felbukkanó nézettel, miszerint az Emil egy csábító stílusban megírt munka, melyet nagyon kritikusan kell olvasni és felhasználni. Raumernél is megtalálható ez a felvetés: „Az általam nyújtott kivonatos ismertetés érthetővé teszi, hogy miért neveztem az *Emil…*-t egy tanulságos és egyúttal csábító könyvnek. Tévutakra csábít Rousseau, amennyiben az igaz ságot hazugsággal, a jótékonyt a reménytelennel mesterségesen elegyíti úgy, hogy csak egy lankadatlanul figyelmes, kritikus olvasó tudja a jót a rossztól megkülönböztetni" („Der von mir gegebene Auszug wird es rechtfertigen, dass ich den Emil ein eben so lehrreiches als verführerisches Werk genannt habe. … Verführerisch wird Rousseau, indem er Wahrheit und Lüge, Heilsames und Heilloses aufs künstlich vermischt, so dass nur ein unausgesetzt wachsamer, kritischer Leser das Gute von Bösen scheidet...") (Raumer, 1872. 212.)
(10) Karl Schmidt, német pedagógus, akinek neveléstörténeti munkái számos kiadást és átdolgozást értek meg. A Kiss Áron által is említett, Richard Lange-féle átdolgozás 1867-ben jelent meg Göthenben. A tanulmányban idézett szerzők közül, Kiss Áron mellett, Lubrich Ágost és Dölle Ödön is egyértelműen forrásaikként jelölik meg *Geschichte der Paedagogik* c. munkáját, ami arra utal, hogy neki is jelentős szerepe lehetett a hazai Rousseau-recepció meglehetősen elutasító álláspontjának formálásában.

Irodalom

Dölle Ödön (1871): *A nevelészet története*. Lauffer Vilmos, Pest.
Erdődi János (1900): *Nevelés-történelem*. Lauffer Vilmos, Budapest.
Kiss Áron (1872): *A neveléstörténet kézikönyve, különös tekintettel Magyarországra.* Rosenberg, Pest.
Lubrich Ágost (1876): *A nevelés történelme.* II. rész. A keresztény vagy humanus nevelés korszaka. II. könyv. A ker. nevelés történelme a XVIII. és XIX. században. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest.
Molnár László (1884): *A nevelés történelme.* Lauffer Vilmos, Budapest.
Raumer, Karl von (1872): *Geschichte der Pädagogik.* Zweiter Teil, Vierte Auflage, Gütersloh.

Nóbik Attila
Neveléstudományi Tanszék, BTK, SZTE

Tipográfiai analfabétizmus

A szövegszerkesztőkkel megérkeztünk a tipográfiai analfabétizmus korába. Manapság sokan figyelmeztetnek a funkcionális analfabétizmus elterjedésére, melynek kevéssé hangsúlyozott része a szövegszerkesztők megjelenésének hatása.

Miközben egyre kevesebben olvasunk, kevesebbet is írunk, legalábbis kézzel. Annál többet azonban géppel: e-maileket, feljegyzéseket, leveleket, blogokat, dolgozatokat, falragaszokat. A nyomtatott betűk rendkívül könnyű előállításának egy korábban nem várt „mellékhatása" azonban rejtve marad. Azok, akik írnak-olvasnak és azok, akik ilyen-olyan okok miatt írni kénytelenek, a betűvetést ugyan ismerik, de a nyomtatott betűvel való bánásmód ismerete hiányzik